

Elkerülhetők-e a háborúk?

Amennyire magától értetődő a címben megfogalmazott kérdés, olyan nehéznek tűnik rá a válasz. A szépirodalom, a festészet vagy éppen a filmművészet tele van a háborúk borzalmait és értelmetlenségét bemutató alkotásokkal. A világvalóságok tanításainak része az erőszakmentesség. Filozófusok, tudósok, közszereplők sokasága érvelt az erőszakmentesség mellett. Mégis újra és újra fellángol a fizikai erőszak, és annak szervezett, nagy léptékű formája, a háború. Kínzó tapasztalat ez, különösen az erőszakmentességben hívó emberek számára.

Ezt a rövid tanulmányt nem azért kezdtem el megírni, hogy érveljek az erőszakmentesség eszméje mellett. Ezt rengetegen megtették már, különb módon, mint ahogy én arra valaha is képes lennék. A céloom annak megvilágítása, hogy nem tudjuk a háborút pusztán azzal megállítani, hogy elmondjuk az embereknek, hogy az erőszak morálisan helytelen. Emellett arra is szükség van, hogy megértsük, milyen feltételek esetén válik valódi lehetőséggé az emberek, társadalmak tömegei számára a béke. Lényeges, hogy a fizikai erőszaknak létezzen olyan alternatívája, amely az adott helyzetben a társadalmak számára vonzó (a fizikai erőszaknál vonzóbb) lehetőségnek tűnik.

A háború és a béke okai

Lényeges tudatosítani magunkban, hogy az emberek képesek a legelvetemültebb erőszakra is, de képesek arra is, hogy tartósan békében éljenek egymással. Az iskolai történelemoktatás szinte másról sem szól, mint az előbbiről. Kevesebbet hallunk róla, azonban léteztek és léteznek olyan társadalmak, ahol a fizikai erőszak nem, vagy alig kap szerepet, például nem vettek részt háborúban, nem sújtotta őket polgárháború sem, sőt erőszakszerveztük sincsen. A jelenleg is létező társadalmak közül ilyen a dél-amerikai Siriono, a dél-kelet-ázsiai Semai, az afrikai *mbuti* törzsek, a *!Kung* és további *szan* társadalmak,

a *martu* emberek Ausztráliában vagy az *inuit* törzsek az északi sarkvidéken (és számos további társadalom). Ezen felül léteznek olyan szuverén országok is, amelyek komoly lépéseket tettek a békessé válás irányba. Talán a legismertebb példa Costa Rica, ahol az alkotmány 1949-ben rendelkezett az állandó hadsereg eltörléséről. Azok a magyarázatok, amelyek a fizikai erőszak elkerülhetetlen voltát valamiféle eredendő emberi tulajdonságra próbálják visszavezetni, nem állják ki a kritikai vizsgálgódás próbáját.

Érdemes lemondani arról az egyszerűnek tűnő magyarázatról is, miszerint vannak „gonosz emberek”, akiknek a fizikai erőszak köszönhető a társadalmakban. Ugyanazok az emberek eltérő körülmények és társadalmi szabályok között nagyon különböző módon képesek és hajlandók viselkedni. Természetesen egy olyan vezető (király, diktátor stb.), akinek a hatalmát érdemben nem korlátozzák, és így nem találkozik ellenvéleményekkel sem, könnyen háborúba sodorhat egy országot, vagy szörnyű gonosztettek okozója lehet. De ez valójában egy társadalomszervezési, és nem egyéni ok. Vélhetően egy ilyen társadalom számos tagjából válhatna despota, ha a körülmények őt segítik hatalomba. Ahogy Szolzsenyicin oly szemléletesen megfogalmazza: „Döbbenet torpanunk meg a gödör szélén, amelybe már épp bele akartuk taszítani kínzóinkat, hiszen csak a pusztá véletlenül múlt, hogy nem mi lettünk a hóhérok, hanem ők.”

A társadalmak nagyon bonyolult szerveződések. Olyan alapvető állapotokat, mint a béke vagy a háború, nem lehet egy-egy tényezővel megmagyarázni. Ráadásul a fegyveres konfliktusok is sokfélék, a polgárháborúktól a hódító háborúkon át a nagyhatalmak közt dúló világháborúig. Az I. világháborút megelőző száz évben például a nemzetközi pénzügyi rendszer (illetve maga a pénzügyi arisztokrácia) hathatósan járult hozzá a nagyhatalmak közötti békéhez, miközben számtalan helyi

fegyveres konfliktus közvetlen okozója volt.

A háborúk lehetséges okainak csupán egy fajtáját szeretném most érinteni, azt, amelyik a társadalmak összeomlásához kötődik. Ennek ugyanis különös jelentősége lehet napjainkban. Az összeomlás jeleit mutató vagy az éppen összeomló társadalmakban szinte mindig szerepet kap a brutális fizikai erőszak (háborúk, polgárháborúk, népiirtások, sőt akár kannibalizmus formájában). Az összeomlás belső okai pedig szinte mindig összefüggésben állnak azzal, hogy a hosszú távú működést lehetővé tevő környezeti feltételekben változás áll be (talajerosió, erdőirtás, fajkihalások, víz- vagy az energiaforrások problémái, a klíma megváltozása stb. miatt). E kihívások nem önmagukban vezetnek összeomláshoz. A másik összetevő az, hogy a társadalom milyen válaszokat ad ezekre a kihívásokra. Jelenkori és múltbeli társadalmak összeomlását tanulmányozva *Jared Diamond* arra jutott, hogy két tényező nagyon jelentősen felerősítheti az összeomlás esélyét. Az egyik az, ha összeütközésben állnak az elit rövid távú és a társadalom hosszú távú érdekei (ez egyértelműen jellemzi napjaink piaci társadalmait). A másik pedig az, ha olyan értékek és társadalmi gyakorlatok okozzák a problémát, amelyek a múltban előnyösnek bizonyultak. Napjaink globális környezeti problémáinak kezelése legalapvetőbb meggyőződéseink újragondolását tehetik szükségessé (például: mi a sikeresség mércéje egy közösségben, hogyan gondolkodunk más népekről, milyen technológiákat használunk, hogyan hozunk közösségi döntéseket). Ezek roppant nehéz kihívások. Mindezek miatt a globális környezeti problémák (élőhelyek eltűnése, talaj, víz és levegő elszennyezése, mérgező vegyszerek és műanyagok felhalmozódása, klímaváltozás stb.) már rövid távon is jelentősen megnövekednek a fizikai erőszak különböző formáinak valószínűségét.

Összegezve: fontos észrevenni, hogy az egyéni hozzáállás és csele-

kedetek mellett az összetettebb társadalmi gyakorlatok megváltozására is szükség van. Természetesen morális megfontolások alapján az egyének bármely ponton dönthetnek úgy, hogy megtagadják a fizikai erőszakot (ennek bármilyen, akár fatális következményeit is vállalva). Ez azonban nem feltétlenül vezet el a társadalmak békéssé válásához.

Mit tanulhatunk a békés társadalmaktól?

A történelemben számos olyan társadalom létezett és létezik, amely békésnek tekinthető. Ez nem csupán azt jelenti, hogy egy adott pillanatban nem vesz részt erőszakos konfliktusban. A békés társadalom aktívan törekszik arra, hogy békés legyen, kulturális eszközöket alakít ki annak érdekében, hogy elérje ezt a célt, ráadásul sikeres is e céljának megvalósításában. Vajon mit tanulhatunk ezektől a békés társadalmaktól (figyelembe véve, hogy sokan közülük tradicionális, a mai társadalmak többségéhez képest kicsi és kevésbé rétegzett társadalmak)? *Graham Kemp, Douglas Fry és Jared Diamond* eredményeit felhasználva négy fontos tanulságra szeretném felhívni a figyelmet.

Az egyik fontos tanulság lehet, hogy a békés társadalmak számos olyan módszerrel rendelkeznek, amelyek alkalmasak a konfliktusok erőszakmentes megoldására. Az erőszakmentes konfliktusmegoldás a modern társadalmakban sem ismeretlen. Gondoljunk csak Gandhi vagy Martin Luther King mozgalmára, az együtt nem működés olyan bevett formáira, mint a sztrájk és a bojkott, vagy éppen a közvetlen állampolgári cselekvés olyan példáira, mint a hajléktalanoknak történő ételosztás és a menekültek segítése.

Ahogy *Jamila Raqib* felhívja rá a figyelmet: „Amikor a legalapvetőbb kérdések forognak kockán az emberek számára (pl. a jogaikat sárba tiporják, megszállják országukat, elnyomják vagy megszegyenítik őket), akkor a legtöbbük számára a meghátrálás nem választási lehetőség. Ez azt jelenti, hogy bármennyire szörnyű és pusztító is az erőszak, ha az emberek úgy vélik, hogy ez az egyetlen lehetőségük, akkor használni fogják.” A probléma abban áll,

hogy az erőszakmentes ellenállást sokszor nem látják elég jó alternatívának. Ez nem meglepő, hiszen a legtöbb társadalomban az iskolai oktatás vagy a közbeszéd jóval több figyelmet szentel az erőszakos konfliktusoknak, és számos norma is erre erősít rá (meg kell védeni a becsületedet, „hősiesen” kell viselkedni stb.). A társadalmak rengeteg erőforrást öltek és ölnek a fegyveres erőszak technikájának fejlesztésébe. Így adódhat az erőszakmentesség szószólói számára a feladat: a társadalmi erőforrásokat és a kreatív alkotóerőt az erőszakmentes ellenállás oktatásának, az ilyen technikák tökéletesítésének szolgálatába állítani.

A másik fontos tanulság, hogy a békés társadalmak általában kevésbé széttagoltak, illetve a különböző csoportok között nagy a kölcsönös függés. Ez tulajdonképp bizakodásra adhat okot, hiszen talán még sohasem volt ilyen erős a társadalmak egymástól való kölcsönös függése, mint napjaink globalizált világában. A kölcsönös függés a kifinomult munkamegosztás miatt a társadalmakon belül is erőteljes. Azonban nem elég a kölcsönös függés ténye, annak tudatában is kell lenni, és ennek fényében kell meghozni az egyéni és közösségi döntéseket. E tekintetben nem feltétlenül állunk jól. A kölcsönös függés felismerését nem segíti elő a globalizált világ társadalmainak bonyolultsága. Ellene hat az is, hogy a hatalmi elit érdekeit általában jól szolgálja az, ha a társadalom csoportokra bomlik. Ilyen csoportképző ismérv lehet a pártszimpátia, a felekezethez tartozás, az etnikum, de lényegében ezt a célt szolgálja bármilyen felosztás, amely alkalmas a „mi” és az „ők” határozott szembeállítására. Ezeket a felosztásokat az emberek többnyire mélyen magukévá teszik, azokra a világ természetes velejárójaként gondolnak, így nem is igyekeznek megváltoztatni. Ahogy korábban említettük, a globális környezeti kihívások például rendre az ilyen mélyen gyökerező meggyőződéseink felülvizsgálatát követelnék meg. Ez még akkor is nehéz feladat lenne, ha a közösség támogatná ebben az egyént. Ám amint azt láthatjuk, többnyire ennek

pont az ellenkezője igaz. A békére való törekvésnek tehát fontos része a megosztottság csökkentése, illetve a hatalmi elit korlátozása annak érdekében, hogy rövid távú érdekei ne kerekedhessenek felül a társadalom hosszabb távú érdekein.

A harmadik fontos tanulság, hogy a békés társadalmakban a gyermekek fejlődésük során rendszerezetten sajátítják el az erőszakmentességgel kapcsolatos elképzeléseket, technikákat. Ez egyrészt a családon belüli konfliktusmegoldási sémák jelentőségére hívja fel a figyelmet, másrészt az oktatás szerepére, harmadrészt pedig arra, hogy a közügyekben való részvétel kapcsán sem magától értetődő az, hogy az emberek képesek eltérő, akár egymással ellentétes álláspontok közepette konstruktív vitákat folytatni és kielégítő közösségi döntéseket hozni. Ez szintén olyan készség, amely gyakorlás (és segítők) révén sajátítható el. A békére törekvés harmadik fontos összetevője tehát az erőszakmentességgel kapcsolatos elképzelések és technikák, valamint az érdek- és értékellentétek közepette folyó békés párbeszéd tanítása és gyakorlása.

A negyedik tanulságot pedig az összeomlás elkerülő társadalmak szolgáltathatják számunkra. Példáuk azt sugallja, hogy a béke fennmaradása szempontjából kulcskérdés az, hogy fel- és elismerjük-e a globális környezeti (és ezzel összefüggő társadalmi) problémák jelentőségét, és képesek vagyunk-e az egyéni elképzeléseinken túl a társadalmi gyakorlataink felülvizsgálatára is (hogyan termelünk, fogyasztunk, utazunk, hogyan alakítjuk ki városainkat, kit tekintünk sikeresnek, hogyan hozunk közösségi döntéseket stb.).

Jelenlegi világunk sajnos a fokozódó fegyveres konfliktusok kockázatát rejti magában. Ezzel együtt a nyílt erőszak elkerülésére is nagyobb esélyünk lehet, és talán több eszköz áll rendelkezésünkre, mint eddig bármikor. Ezen eszközök közül igyekeztem néhányat felvilágotlani abban a reményben, hogy az erőszakmentesség eszméje nagyobb eséllyel eredményezzen békés társadalmakat.

Bajmócy Zoltán